

PROF.DR. SKËNDER RIZAJ (PRISHTINË) E VËRTETA MBI TË ASHTUQUAJTURËN SHPËRNGULJE TË MADHE TË SERBËVE NGA KOSOVA NË VITET 1689-1690

Perandori i Austrisë, Leopoldi I, qysh në vitin 1687 orvatet t'i ngrejë ballkanasit në kryengritje të përgjithshme kundër Perandorisë Osmane. Më 6 shtator të atij viti u premtoi ballkanasve çlirimin, lirinë e fesë, privilegje dhe të drejta të tjera nën flamurin e vet (*Privilegia iure, religionem et liberatam salvam, semper et integras*).

Përpjekja e fundit e Perandorisë Osmane për të penguar depërtimin e ushtrisë austriake ishte e pasuksesshme. Ushtria osmane me 10 000 veta, e ndihmuar nga mytesarif i sanxhakut të Prizrenit dhe të Dukagjinit, Mahmut bej Mahmutbegolli (i Pejës), u përqendrua në Bosnjë (1688). Mirëpo, boshnjakët dhe "serbët" (skizmatikët)* u morën vesh që ta sulmojnë me forca të mëdha ushtrinë osmane. Kështu, ushtria osmane, e sulmuar gjoja nga një ushtri e madhe e krishtere (austriake), u tërhoq dhe lëshoi pozitat e veta.

Sipas burimeve angleze, gjenerali austriak Pikolomini, pas pushtimit të Shkupit, vjen në Prishtinë dhe në Klinë, ku 6 000 shqiptarë drenicakë (me 1 300 qerre dhe me mijëra kafshë) kalojnë në anën e Pikolomit. Pikolomini, pa laj, shkoi për në Prizren, ku e priti, në krye të 8 mijë kryengritësve, arqipeshkvi i dioqezës së Shkupit, shqiptari Pjetër Bogdani (*the Archbishop of Albania and the Patriarch of Clements*). Pjetër Bogdani ishte arqipeshkv i katolikëve të Shqipërisë (të Kosovës) dhe viseve të Serbisë e të Maqedonisë së sotme, që përfshiheshin në dioqezën e Shkupit, si dhe patrik i kelmendasve shqiptarë ortodoksë.

Edhe burimet austriake dëshmojnë se Pikolominin e kishin pritur në Prizren 600 shqiptarë, në mesin e tyre kishte edhe njerëz, që gjer në atë moment kishin qenë të lidhur me Perandorinë Osmane, por, që në atë rast dhanë betimin e besnikërisë ndaj perandorit të Austrisë. Pikolominin e priti në Prizren, në kryeqytetin e Shqipërisë (*zu Prisren, der Hauptstadt in Albanian*), Pjetër Bogdani, arqipeshkv i Shkupit e patrik i kelmendasve (shqiptarë ortodoksë të ritit greko-bizantin që e pranonin Papën e Romës për epror rë tyre).

Në burimet e Vatikanit, ndër të tjera, thuhet: "Arqipeshkvi Pjetër (Bogdani) e përcolli me kënaqësi përparimin e ushtrisë perandorake në drejtim të Shkupit. Nipi i tij, kryemurgu Gjon Bogdani thotë se arqipeshkvi Pjetër, vetë personalisht doli ta presë gjeneralin Pikolomini dhe e përcolli deri te vendlindja e vet, Prizrenit. Po ashtu, një anonim bashkëkohës thotë se arqipeshkvi (Pjetër Bogdani) i solli gjeneralit Pikolomini 6 000 shqiptarë, kështu që ushtria e gjeneralit u rrit në më se 20 000 shqiptarë dhe "serbë" (vullnetarë). Siç u cek me lart, u hodhën në kryengritje: nga Prishtina 5 000 shqiptarë e "serbë", nga Peja 3 000 shqiptarë, nga Klina e Drenicës 6 000 shqiptarë, nga Prizreni 6 000 shqiptarë ose 8 000 shqiptarë, "serbë" dhe vllahë ortodoksë, si dhe "turq", d.m.th. rreth 22 000 kryengritës. Edhe jezuiti Vagner cek se "patriarcha Clementinorum", d.m.th. arqipeshkvi Pjetër Bogdani ishte marrë vesh me gjeneralin Pikolomini për ndihmën që do t'u jepnin shqiptarët.

Me këtë rast shtrohet kjo pyetje: Çfarë përfaqësonte në të vërtetë ushtria kryengritëse-vullnetare prej 20 000 - 22 000 burrash, të cilën e komandonte arqipeshkvi Pjetër Bogdani, e që, sipas burimeve historike të kohës, quhej, kryesisht, ushtri *shqiptarësh, serbësh dhe turqish*?

Nëse merren parasysh të dhënat historike të relatorëve të Papatit dhe të burimeve të tjera historike (Shtjefën Gaspri, M. Bici, M. Mazreku, F. Bardhi, E. Çelebiu etj.) atëherë del se, në fund të shek. XVII, në Kosovë (është fjala për krahinën e sotme të Kosovës), përafërsisht kishte një 300 000 banorë. Prej tyre, për nga besimi ishin: 1 për qind katolikë, 49 për qind muhamedanë, 50 për qind ortodoksë. Kurse, në pikëpamje etnike-kombëtare ishin kryesisht shqiptarë dhe vllahë. Me emrin *shqiptar-alban-arnaud* janë shënuar shqiptarët e besimit katolik unitë, të rritit greko-bizantin, siç qenë kelmendasit, që e njihnin Papën e Romës për epror të tyre dhe *muhamedan* (të muhamedanizuar gjatë shek. XV-XVII). Me emrin "serb" janë regjistruar, përveç një numri të pakët serbësh, kryesisht shqiptarët dhe vllahët e "skizmatizuar" gjatë shek. XV-XVII, dhe me emrin "turk" janë regjistruar shqiptarët dhe vllahët e muhamedanizuar, po ashtu, gjatë shek. XV-XVII.

Emrat "serb" dhe "turk", në atë kohë, nuk tregonin përkatësinë kombëtare. Ata tregonin përkatësinë fetare. Këta dy emra, në të vërtetë, u krijuan nga Papati dhe u përvetësuan edhe nga Perëndimi. Edhe vetë shqiptarët gradualisht i përvetësuan këto pagëzime.

Burimet osmane dëshmojnë se gjatë këtyre ngjarjeve u hodhën në kryengritje këto qytete dhe kasaba: Peja, Prizreni, Tetova (Kalkandeleni), Shtipi, Prishtina, Vuçiterna, Kosova (Belasica), Jenipazari, Mitrovica, Shkupi, Çaçaku, Plevla, Jeni Varoshi, Jagodina, Kumanova etj. Me këtë rast një pjesë e konsiderueshme e popullsisë islame, që i mbeti besnike Portës, u likuidua.

Duke pasur parasysh këto të dhëna nga më të ndryshmet, përfundojmë se popullsia e Kosovës, shqiptarët e fesë muhamedane, ortodokse dhe katolike (këta të fundit ishin më të pakët numerikisht), pastaj "serbët", vllahët, madje edhe "turqit", iu bashkuan në mënyrë masive ushtrisë austriake, duke shpresuar se ajo do t'u sillte liri, qetësi, rregull dhe liri fetare e kombëtare. Pjetër Bogdani, i cili cilësohej si arqipeshkvi i Shqipërisë, përkatësisht i arqipeshkvisë së Shkupit, ku përfshihej edhe territori i Kosovës së sotme, dhe si patrik i kelmendasve, të cilët ishin, asokohe, të rritit greko-bizantin, ishte udhëheqësi kryesor i mbarë popullsisë së Kosovës pa dallim feje e kombësie. Ai u vu në krye të luftës për të fituar pavarësinë politike, kombëtare dhe fetare, nën hijen e perandorit austriak, i cili, në manifestin e tij drejtuar kësaj popullate, u premtoi se do t'ua siguronte të gjitha ato liri, nëse do të luftonin kundër Perandorisë Osmane. Mirëpo, disa historianë, duke shfrytëzuar termin "patrik të kelmendasve", i cili i dedikohej në fakt vetë Pjetër Bogdanit, përpiqen të konkludojnë se ishte fjala për patrikun e Patriarkanës së Pejës, Arsenije III Çernojeviçin. Përkundrazi Patriku Arsenije III, nën presionin e Mahmut beut, pashë i Pejës, shqiptar dhe pejan, ishte larguar asokohe në Nikshiq. Pikolomini, i frikësuar sidomos nga fakti se patriku kishte qaluar nga Nikshiqi për në Cetinë, për t'iu nënshtruar Republikës së Venedikut, i urdhëroi murgjit (kallugjerët), kur austriakët e pushtuan Pejën, rreth 4 nëntorit 1689, që ta thërrisnin shpejt. Patriku, për shkak të qëndrimit të tillë të austriakëve, u detyrua të kthehet shpejt e shpejt.

Pas vdekjes së Pikolomini (nëntor, 1690), duka Gjergj Kristian nuk u soll

njerëzisht as me “serbët”, as me shqiptarët. Sjellja e tij e vrazhdë bëri që një pjesë e tyre të kalonte në anën e osmanllinjve. Duka Kristian, nga fundi i nëntorit të vitit 1689, së bashku me vullnetarët shqiptarë dhe “serbë”, triumfuan mbi ushtrinë osmane afër Shtipit, por duke u kthyer ai urdhëroi të digjej qyteti. Ky dukë shkaktoi pezmatim edhe më të madh te shqiptarët, kur u përpoq që në Prizren t’i çarmatoste ata edhe kur urdhëroi të digjeshin disa fshatra në Lumë. Pjetër Bogdani u përpoq, sa ishte e mundur, ta zbuste pakënaqësinë te bashkatdhetarët e vet, mirëpo vdiq më 8 dhjetor në Prizren, kur u kthye nga Luma.

Kështu pas vdekjes së Pikolominit situata u zhvillua në të mirë të Perandorisë Osmane. Sadrazemi i rizgjedhur, shqiptari Mustafa Pashë Kypriju (1688-1691), nepërmjet reformave të tij ushtarake dhe financiare, futi frymë të re, entuziazëm dhe njerëz të rinj në administratën osmane.

Hapi i parë në këtë funksion të lartë ishte shpallja e së ashtuquajturës *adalet-name* - edikt (urdhër zyrtar), me të cilën anuloheshin zullumet mbi rajan; vuri rregull në sistemin tatimor dhe anuloi një varg tatimesh, revidoi defterët e spahinjve, zvogëloi të ardhurat e funksionarëve të lartë, hoqi zakonet që titullarët më të lartë t’i dërgonin dhurata sulltanit në festat e bajramit etj., etj. Në sajë të këtyre masave shtetit iu siguruan të ardhura jashtëzakonisht të mëdha. Nga ana tjetër, ai me vendosmëri të madhe u përgatit për luftë. Shumë shpejt sulltan Sulejmani II e emëroi Kyprijun komandant suprem të ushtrisë. Ushtria turke filloi të përparonte nga të gjitha anët. Më parë u shua kryengritja e Karposhit, të cilin e ngulën në hu dhe e hodhën në Vardar. Kështu, në duart e austriakëve mbeti vetëm fortesa e Kaçanikut. Tatarët depërtuan në Kosovë. Të gjitha këto ngjarje u zhvilluan me shpejtësi të madhe, sa duka nga Holshtejni nuk dinte se nga t’ia mbante, veçanërisht për shkak se kishte pak ushtarë në dispozicion. Prandaj, më 27 dhjetor 1689, thirri në Prishtinë këshillin ushtarak. Në këshill nuk mbeti të vendosej gjë tjetër, por t’i bëhej thirrje “*milicisë shqiptare*” (*albanesiche Militz*), e formuar nga gjenerali Pikolomini, e cila vazhdonte të vepronte, megjithëse ishte pakësuar shumë për shkak të sjelljeve të vrazhda të dukës nga Holshtejni.

Në betejën e Kaçanikut (1-2 janar 1690) e gjithë njësia ushtarake, nën komandën e kolonelit Shtaser, u shkatërrua, për arsye se në momentin vendimtar vullnetarët shqiptarë, të pakënaqur nga sjelljet e vrazhda të Shtaserit, kaluan në anën e ushtrisë osmane. Në fushë të betejës ranë viktimat disa kontë dhe princa si edhe vetë Shtaseri. Pas kësaj fitoreje mbrojtësit e Kaçanikut u dorëzuan në mëshirë. Austriakët dhe hungarezët u liruan dhe shkuan në shtëpitë e veta, kurse kryengritësit vendës u likuiduan. Pastaj u pushtuan pa vështirësi Novobërda dhe Prishtina, ku u morën pajimet dhe magazinat e austriakëve.

Pas betejës së Kaçanikut, shqiptari nga Janina, Tomë Raspasani, i cili zëvendësoi Pjetër Bogdanin, me tepricën e ushtrisë së thyer, me një pjesë të regjimentit kalorsiak “Pikolomini” dhe me një pjesë të “*milicisë shqiptare - serbe*”, nën komandën e nënkolonelit Anton Znoriç, që supozohet se ishte vllah, mbeti në Prizren. Sapo arriti në Nish, komandanti i ri i ushtrisë austriake, konti Veteran, dërgoi menjëherë urdhrin në Prizren, që i gjithë garnizoni i atjeshëm, me françeskanin Tomë Raspasani, të tërhiqej nëpërmjet Jenipazarit për në Beograd, sepse Prizreni nuk do të mund ta mbronte. Por, para se të arrinte urdhri, Mahmut Pasha e sulmoi Prizrenin. Ushtria e Mahmut Pashës u rrit me vullnetarët e rinj shqiptarë. Forcat e Mahmut Pashës dëbuan ushtrinë austriake dhe “*milicinë shqiptare-serbe*”, që ishte ende besnike e

Austrisë, dhe morën pajimet e tyre. Teprica e ushtrisë së thyer, e udhëhequr nga Anton Znorici dhe Tor - Raspasani, u tërhoq për në fushën e Panonisë (Vojvodinë).

Pas marrjes së Prizrenit, Mahmut Pashës iu hap rruga për në Pejë, pasi edhe prej andej u tërhoq ushtria austriake. Patriku Arsenije III me disa murgj iku bashkë me austriakët nëpërmjet Jeni Pazarit e Studenicës për në Panoni.

Kur u përhap lajmi për disfatën e ushtrisë austriake dhe për arratinë e patrikut Arsenije III, bajraktari i Kuçit, fis shqiptar, dërgoi një njeriun e vet në Pejë, i cili lajmëroi se Peja u plaçkit dhe se patriku iku me disa murgj me kuaj e disa të tjerë në këmbë, të cilët morën një pjesë të vogël të gjërave të çmueshme të Patrikanës. Pjesën tjetër e plaçkitën "turqit".

Ndërkaq, në shkurt të vitit 1690, Tomë Raspasani i dorëzoi kryekomandantit Ludvig Badenit një memorial për *Shqipërinë*, përkatësisht për Kosovën, e cila quhej *Shqipëri (Memoire su l'Albania)*, ku përpos raportit për shqiptarët, (është fjala për shqiptarët e Kosovës), veçanërisht për kelmendasit, propozoi që perandori austriak t'i ftonte shqiptarët dhe "serbët" në kryengritje kundër Perandorisë Osmane. Njëkohësisht, Tomë Raspasani propozoi të ftohej, me letër të perandorit, edhe patriku Arsenije III Çernojeviç, i cili iku në Beograd, që me autoritetin e tij t'u bënte thirrje shqiptarëve kelmendas dhe "serbëve" (ortodoksë skizmatikë - shqiptarë dhe vllahë të kishës serbe), të ngrihen ne armë.

Më 6 prill 1690, perandori Leopoldi I, lëshoi manifestin e njohur, ku grish të gjithë popujt e këtyre anëve, e në mënyrë të veçantë shqiptarët, të cilëve u premtoi privilegje të ndryshme dhe liri. Por në të njëjtën ditë, më 6 prill 1690, perandori Leopold, sipas propozimit të memorialit të Raspasanit, i drejtoi një letër patrikut Arsenije III, me të cilën e ftoi, që me autoritetin e tij të ndikonte te shqiptarët (e Kosovës) dhe te "serbët" e saj, që të ngriheshin me armë kundër Perandorisë Osmane. Kështu, edhe në letër drejtuar patrikut të Patrikanës së Pejës, në radhë të parë përmenden shqiptarët e pastaj "serbët". Por kurrfarë kryengritje e dytë shqiptare-serbe nuk u organizua. Sjelljet e vrazhda të gjeneralit Holshtejn e kishin lëkundur besimin tek Austria. Gjenerali Veteran, më 14 gusht 1690, u detyrua të lëshojë përfundimisht Nishin dhe të tërhiqet nga Serbia, pasi sulmet e ushtrisë osmane ishin të pafrenueshme.

Lajmet për raprezaljet e "turqve" dhe hakmarrja mbi rajan, e cila kishte marrë pjesë në anën e austriakëve, shkaktuan shpërnguljen e një pjese të popullsisë, kuptohet të atyre të cilët ishin kompromentuar në luftën austro-osmane. U shpërngul një pjesë e madhe e popullsisë së Kosovës, por ata ishin kryesisht, përveç atyre të Kosovës, nga viset e Jeni Pazarit, të Serbisë, të Maqedonisë etj., madje-madje jo vetëm "serbë", por edhe shqiptarë, boshnjakë, vllahë etj. Pra, nuk u zbraz Kosova nga popullsia "serbe" në kohën e të ashtuquajturës "*Dyndje e madhe serbe nga Kosova me në krye patrikun Arsenije III Çernojeviçin*" (1690), siç pretendojnë të dëshmojnë disa historianë jo objektivë serbë.

Në bazë të të gjitha këtyre mendoj se kjo nuk mund të quhet "*Dyndje e madhe serbe nga Kosova*", por "*Dyndje e popullsisë së krishtere nga këto 'reva të Ballkanit'*", sepse në atë ka pasur edhe shqiptarë, edhe vllahë, edhe boshnjakë, edhe bullgarë, edhe grekë, edhe jevgj etj., d.m.th. nga ato kategori të shoqërisë së asaj kohe të ballkanit, të cilat, në këtë apo në atë mënyrë, kishin marrë pjesë në luftën austro-osmane (1689-1690).

Në fund të shek.XVII, popullsia e Kosovës u rrallua shumë. Por kjo dukuri ishte pasojë e tre faktorëve: e pjesëmarrjes aktive të popullsisë së Kosovës në luftërat

e gjata dhe të rënda austro-osmane (1689-1690) dhe të zhvillimit të kësaj lufte në territorin e saj, pasojë e epidemisë së murtajës, e cila bëri kërdinë duke mbytur shumë njerëz, saqë nuk kishte njerëz të mjaftueshëm dhe të aftë për t'i varrosur të vdekurit, duke munguar edhe ushqimi në atë masë, sa për herë të parë në historinë e koso-varëve popullsia u detyrua të hajë mish qeni. Së fundi kjo qe rrjedhojë e tërheqjes përtej Savës dhe Danubit të një pjese të popullsisë, së bashku me ushtrinë austriake, të udhëhequr nga prifti shqiptar Tomë Raspasani, "serbi" dhe vllahu Anton Znoriqi, qoftë si pjesëtare e milicisë "shqiptaro-serbe", qoftë si kryengritëse dhe anëtare e familjeve të atyre që nuk kaluan nga ana e ushtrisë osmane, siç veproi shumica tjetër. Patriku Arsenije III Çernojeviç nuk e udhëhoqi popullsinë e Kosovës. Ai u bë udhëheqës i popullsisë së shpërngulur, madje të popullsisë së mbarë Ballkanit, por vetëm prej Beogradit. Duhet vënë në pah, se popullsia e ikur i përkiste fesë ortodokse ("serbë", shqiptarë, vlleh, bullgarë) dhe asaj katolike (shqiptarë).

 * Kemi theksuar edhe gjatë se termi "serb" në dokumentacionin perëndimor të kësaj kohe për Kosovën, nuk ka vetëm pëmbajtje etnike, por edhe fetare. Ai nënkupton ortodoksë (=skizmatikët) që ishin në varësi të kishës serbe, përkatësisht të Patrikanës së Pejës. Kështu, në pikëpamje etnike, këta "serbë" ishin shpesh shqiptarë ortodoksë, në varësi fetare nga Patrikana serbe e Pejës.

